

Novruz Həsən oğlu Hüseynov

UOT: 338; JEL: G29.

Daxili auditin idarəetmə sistemində təşkili xüsusiyyətləri

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi dövlət idarəetmə aparatlarında maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsinə diqqətin artırılmasından ibarətdir. Eyni zamanda maliyyə nəzarətinin əsas forma və metodları üsullarının da ətraflı izahı verilmişdir. Bundan başqa maliyyə nəzarətinin aparılma üsulları və bu istiqamətdə bəzi fikirlərə toxunulmuşdur. Həmçinin məqalədə, maliyyə nəzarətinin ümumiyyətlə müəssisənin maliyyə təsərrüfat fəaliyyətinin əsas halqası kimi daxili audit sisteminin geniş izahı verilmişdir.

Açar sözlər: maliyyə nəzarəti, daxili audit, risk, idarəetmə sistemi, maliyyə sistemi.

Giriş

Qloballaşma, geosiyasi və iqtisadi risklərin təsirinin artımı hazırkı şərait də ölkənin müasir iqtisadi inkişafında və maliyyə sistemində önəmli rolunu oynayan iri maliyyə institutlarının gəlir və xərclərinin formalaşdırılması və idarəedilməsinə yeni tələblər qarşıya qoyur. Başqa sözlə desək, mövcud maliyyə resurslarından, büdcə, o cümlədən büdcədən kənar fondların vəsaitlərinin düzgün və səmərəli istifadə edilməsi, onların idarəedilməsinin mexanizminin təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Maliyyə nəzarətinin inkişafına milli iqtisadiyyatla bağlılığına və funksiyasının yalnız maliyyə axın və aktivlərinin təkrar bölgüsü kimi deyil, eyni zamanda nəzarət olan maliyyə sistemi ilə sıx əlaqədə baxmaq məqsəduyğundur. Əgər maliyyə nəzarəti dövlətin maliyyə sisteminin bir hissəsidirsə, onda o, idarəetmənin mühüm ünsürü kimi çıxış edir. Deməli, müasir dövrdə risk yönümlü yanaşma maliyyə resursların səmərəli idarəedilməsinin, maliyyə əməliyyatlarına adekvat nəzarət sisteminin formalaşdırılmasının, əldə edilən nəticələr üzərində daxili və xarici nəzarətin təşkilinin zəruri ünsürüdür. Araşdırma göstərir ki, mövcud daxili nəzarət və audit sistemi risklərin idarəedilməsi sahəsində problemlərin miqyasını və onlar haqqında əvvəlcədən xəbər vermək iqtidarında deyildir [1]. Lakin risk yönümlü modelin tətbiqi təşkilatın, o cümlədən büdcədən kənar dövlət idarəetmə sektoru orqanlarının strateji inkişafı baxımından nəticələri daha tez görməyə imkan verir.

Dövlət idarəetmə sistemində maliyyə nəzarəti konsepsiyası

Müasir dövrdə büdcə və büdcədən kənar maliyyə vəsaitlərinin formalaşdırılması və idarəedilməsinə nəzarət metodları kimi yoxlamalar və təftişlər şəklində olan maliyyə nəzarəti mexanizmləri daxildir. Belə mexanizmlər maliyyə vəsaitlərindən məqsədsiz istifadə faktlarını aşkar etməyə imkan verir. Bununla əlaqədar olaraq əlavə vasitələrin köməyi ilə maliyyə əməliyyatları üzərində nəzarət tədbirlərinin genişləndirilməsi çox aktualdır. Bu cür vasitələrin tətbiqi iri maliyyə institutlarının fəaliyyətinin maliyyə və qeyri-maliyyə nəticələrinin, bütövlükdə maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyi sualına cavab tapmağa imkan verir. Belə mexanizmlərdən biri risk yönümlü daxili audit və daxili nəzarət sisteminin formalaşdırılmasıdır. Büdcədən kənar fondların maliyyə vəsaitlərinin idarəedilməsində daxili audit və daxili nəzarət mexanizmləri daha geniş əhəmiyyət kəsb etməlidir. Bu növ nəzarət maliyyə resurslarının idarəedilməsinin ümumi sisteminin mühüm ünsürünə çevrilməlidir. Daxili audit mövcud daxili nəzarət sisteminin etibarlılığının və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir, yəni təşkilatın daxili nəzarətinin bir hissəsidir. Başqa sözlə desək, daxili audit təşkilatın daxilində həyata keçirilir, onun fəaliyyətinin bütün tərəflərinin müstəqil

qiymətləndirilməsi funksiyasını yerinə yetirməklə, menecerdə mövcud nəzarət sisteminin etibarlılığı və səmərəliliyi haqqında əminlik yaradır [2]

Daxili audit istehsalın səmərəli idarəedilməsinə və qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmağa imkan verməyən amilləri və şəraiti vaxtında aşkar etməyə və aradan qaldırmağa imkan verir. Bundan başqa o, təşkilatın fəaliyyətini və onun ayrı-ayrı strukturlarının fəaliyyətini yaxşılaşdırmağa kömək edir, məhz təşkilatın hansı xidmət və bölmələrinin, fəaliyyət istiqamətlərinin qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmağa və onun fəaliyyət nəticələrinin yüksəldilməsinə gətirib çıxardığını aşkar etməyə imkan verir [3, səh.5]. Müasir dövrdə strukturunda daxili audit bölməsi olan təşkilat investorlar və auditor kompaniyaları üçün korporativ idarəetmə vəzifəsinə daha çox meyillidir. Daxili audit və daxili nəzarət anlayışları arasındakı fərqləri anlamaq üçün iqtisadi ədəbiyyatda və təsərrüfatçılıq təcrübəsində daha çox sinonim kimi istifadə edilən bu anlayışların məzmununu müqayisə etmək zəruridir. [4, səh.39]. Həmin anlayışların birləşdirilməsi hər ikisinin “nəzarətdən” törədiyi, həmçinin təşkilat daxilində həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Anlayışlar arasındakı belə oxşarlıq onları eyniləşdirməyə əsas vermir. Onlar arasında keyfiyyət fərqi olmasa da müxtəlif məqsədləri vardır. Həmin anlayışlardan hər birinin təşkilatın ierarxiyasında müəyyən mövqeyi vardır. “Daxili audit və daxili nəzarətin” həyata keçirilməsində idarəetmənin əsas funksiyalarından yaxud idarəetmə fəaliyyətinin növlərindən biri olan nəzarətdir” [5]. Beləliklə, daxili audit və daxili nəzarət son məqsəddə təşkilatın dəyərinin artırılmasında birləşir. Bu məqsədə təşkilatın mövcud resurslarından səmərəli istifadə nəticəsində nail olmaq olar. Dünya təcrübəsində daxili auditin idarəedilməsi təşkilatın daxili nəzarət sisteminin ünsürlərindən biri hesab edilir. Təsərrüfat təcrübəsində “daxili audit” və “daxili nəzarət” anlayışlarından istifadə edilməsinin təhlili göstərir ki, onlar arasındakı fərq təşkilatın daxili nəzarət sisteminin təşkili strukturunda yeri və funksiyaları ilə şərtlənir. Daxili audit özünü cari fəaliyyəti çərcivəsində yaxud işlərin konkret istiqamətlərinə məsul rəhbərlərin xüsusi sorğusu üzrə risklərin idarəedilməsi sisteminin yoxlanmasını və qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Bu halda auditor yoxlaması biznes proseslərinin daxili nəzarət sistemində aid auditor dəlillərini, toplamaqdan, təhlil etməkdən və qiymətləndirməkdən ibarətdir. Auditor yoxlamasının nəticələri daxili nəzarət sisteminin etibarlılıq və səmərəlilik dərəcəsini, həmçinin risklərin reallaşmasının mümkün nəticələrini qiymətləndirməkdir. [6, səh.136].

Daxili auditin dövlət idarəetmə sistemində təşkili

Müasir təcrübədə Daxili Auditorlar İnstitutu daxili auditə müstəqil, təşkilatın həyata keçirdiyi əməliyyatların yaxşılaşdırılması istiqamətində obyektiv məsləhət fəaliyyətini təmin edən audit kimi müəyyən edir. Bu təşkilat risklərin idarə edilməsi, nəzarət və idarəetmə prosesinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi üçün sistemli ölçülmüş bir yanaşma həyata keçirməklə məqsədlərinə nail olmağa kömək edir. Daxili audit təşkilatın daxili nəzarət sisteminin gücünü və zəifliyini, idarəetmə və təşkilatı mədəniyyətinə, eləcə də təşkilatın məqsədlərinə nail olmaq qabiliyyətinə təsir göstərə biləcək müvafiq təhdid və təkmilləşdirmə imkanlarına baxaraq təhlil edə bilər. Təhlil risklərin idarə edilməsi sisteminin dövlət vəsaitlərinin səmərəli və səmərəli idarə edilməsi məqsədi ilə risklərin müəyyənləşdirilməsini və nəzarət mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsini həyata keçirdiyini müəyyən edir. Daxili audit müvafiq daxili nəzarət sistemlərinin işlənilməsinə və hazırlanmasını və tətbiqini təmin etmək məqsədilə direktorlar şurası, Audit Komitəsi, ali rəhbərlik və ya şəraitdən asılı olaraq, xarici nəzarət orqanı kimi Səlahiyyətli idarəetmə orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Beləliklə, daxili audit vəzifələrin yerinə yetirilməsində və məqsədlərə nail olunmasında, nəzarət sistemlərinin möhkəmləndirilməsində, əməliyyatların səmərəliliyinin və səmərəliliyinin artırılmasında və idarəetmə orqanlarının tələblərinin yerinə yetirilməsində

yardım göstərə bilər. Daxili auditin daxili nəzarət sahəsində kömək edə biləcəyi halda, rəhbər və ya operativ funksiyaları yerinə yetirməməli olduğunu izah etmək vacibdir.

Bütövlükdə bütün daxili auditorlar kimi, dövlət sektorunun daxili auditorları da təşkilata öz fəaliyyətini yaxşılaşdırmağa kömək etməyə çağırılıblar. Dövlət sektorunun daxili auditin dövlət sektorunun lazımınca idarə edilməsinin əsas elementidir. Dövlət sektorunun daxili auditorlarının əksəriyyəti öz təşkilatlarının fəaliyyətində iştirak edərək, “maneələr və tarazlıqlar sistemi” çərçivəsində vətəndaşların xeyrinə işləyirlər. Dövlət sektorunda fəaliyyətin müxtəlif xarakteri müstəqilliyin ümumi başa düşülməsi baxımından artan əhəmiyyətini və əhəmiyyətini nəzərdə tutur, çünki o, istənilən auditoriyaya inamın əsas elementidir. Daxili auditorlar təşkilatın ayrılmaz hissəsi olduğuna görə müstəqilliyə nail olmaq və onu qoruyub saxlamaq daha çox şey tələb edir. Daxili audit təşkilat çərçivəsində və ya analoji təşkilatların kompleksini əhatə edən daha geniş struktur çərçivəsində müxtəlif səviyyələrdə aparıla və yerinə yetirilə bilər. Daxili auditin bu müxtəlif təşkilatı səviyyələrinə eyni prinsiplər və qaydalar tətbiq olunur.

Daxili auditor təşkilatda özünəməxsus mövqe tutur, o təşkilat tərəfindən tutulur, lakin ondan da əməliyyat fəaliyyətinin yoxlanılmasının həyata keçirilməsini gözləyirlər. Çünki daxili auditorların rəhbərlikdən müstəqilliyi auditor rəhbərliyinin hərəkətlərini obyektiv qiymətləndirmək üçün zəruri amildir. Daxili audit xidmətinin yerləşdiyi yoxlanılan təşkilatın iş şəraitini dərinlən bilmək və anlamaq təşkilata əlavə fayda verə bilər. Lakin ictimai inamı qoruyub saxlamaq onun üçün çətin ola bilər, əgər onun müstəqilliyinin qorunması üçün tədbirlər işlənib hazırlanmayıbsa, yerinə yetirilmir və dəstəklənmir. Bu tədbirlərə daxili audit xidmətinin mühüm problemlər haqqında idarəetməni həyata keçirən şəxslərə məlumat vermək səlahiyyətinə malik olmasını təmin etməyə yönəlmiş müddəalar daxildir; rəhbərliyin ona sözdə və işdə dəstək verməsi; həmçinin ona öz vəzifələrini səmərəli yerinə yetirmək üçün kifayət qədər resurslar təqdim etməsi daxildir. Xarici təsdiqlərin və ya müstəqilliyin və obyektivliyin ehtimal edilən qüsurlarının mövcudluğu praktikada mövcud olduğu kimi zərərli ola bilər.

Daxili audit prosesində risklər

Risklərin idarəedilməsi və daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyinə əmin olmaq üçün həyata keçirilən mövcud nəzarət tədbirlərinin və risklərin qiymətləndirilməsi üzrə prosedurların keyfiyyətinin müntəzəm yoxlanılması zəruridir. Təşkilatda müasir daxili nəzarət müxtəlif miqyaslı vəzifələrin yerinə yetirilməsi iqtidarında olmalıdır. İnformasiyanın etibarlılığının, qanunvericiliyə riayət edilməsinin, aktivlərin qorunmasının bir hissəsi kimi daxili nəzarət sisteminin qiymətləndirilməsi ilə yanaşı o, risklərin idarəedilməsi sisteminin səmərəliliyinin təhlili və qiymətləndirilməsini və onların azaldılması metodları üzrə təklif verilməsini təmin etməlidir. Bu zaman risk dedikdə gəlirin əldə edilməməsi yaxud resursların itirilməsi ehtimalının mövcud potensialı başa düşülür. Müasir şəraitdə təşkilatın mövcud maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzrərində tam nəzarəti təmin etmək qeyri-mümkündür. Aparıcı təşkilatlar idarəetmənin xüsusi yanaşmalarından istifadə edərək risklərin idarəedilməsi sistemini tətbiq edir. Məqsəd mənfə, həmçinin gözlənilən fəaliyyət nəticələrinin qeyri - müəyyənliyini qabaqcadan görmək və azaltmaqdan ibarətdir. Eyni zamanda daxili audit təşkilatın risklərinin idarəedilməsi sisteminin fəaliyyətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi işlərinə istiqamətlənməlidir [84, səh.98]. Risklərin idarəedilməsinin korporativ sistemi struktur və idarəetmə aparatı bölmələrinin reqlamentləşdirilmiş qarşılıqlı fəaliyyəti əsasında həyata keçirilən təsdiq edilmiş prosedurlar, risklərin idarəedilməsinin vasitə və metodlarının əlaqədə olan kompleksidir.

Müasir şəraitdə risklərin idarəedilməsinin və daxili auditin inteqrasiya edilmiş sisteminin formalaşdırılması zəruridir. İri maliyyə institutlarında risklərin idarəedilməsi

sahəsində daxili auditin inkişafı daxili auditorun qarşısında duran vəzifələrin mürəkkəbləşməsi və konkretləşməsi istiqamətində getməlidir. Daxili audit tərəfində təşkilatın risklərinin idarəedilməsi sisteminin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi kompleks və aşağıdakı istiqamətlərdə aparılan təhlillərə əsaslanmalıdır:

- ⇒ təşkilatın müəyyənləşdirilmiş strateji proqramlarına, məqsədli strateji istiqamətlərə nail olunmasına təsir edən riskləri vaxtında aşkar etmək və tam qiymətləndirmək;
- ⇒ risklərin və onların yol verilən səviyyəsinin qiymətləndirilməsinin kəmiyyət kriteriyalarının işlənilib hazırlanması və istifadə edilməsi dərəcəsini təhlil etmək;
- ⇒ riskləri və onların təsir prioritetlərini düzgün sistemləşdirmək, müqayisəli səmərəlilik nəzərə alınmaqla riskə təsir metodunun seçilməsini əsaslandırmaq;
- ⇒ risklərin idarəedilməsi sahəsində idarəetmə qərarlarının həyata keçirilməsində əldə edilən səmərəni düzgün müəyyənləşdirmək;
- ⇒ risklərin səviyyəsinin dinamikası və onların azaldılması tədbirlərinin səmərəliliyi üzrə müntəzəm monitorinqi həyata keçirmək.

Daxili audit risklərin idarəedilməsi sisteminin işlənilib hazırlanması və tətbiq edilməsi menecmentinə kömək göstərməlidir [8]. Risklərin idarəedilməsinin korporativ sisteminin yaradılmasında məqsəd daxili və xaric risklərin fəaliyyəti şəraitində təşkilatın strateji idarəetmə nəticələrinin optimallaşdırılmasından, təşkilatın strateji inkişaf proqramında nəzərdə tutulan məqsədli istiqamətlərə nail olmaqdan, uzunmüddətli strateji qərarlar qəbul edərkən sistemli yanaşmanı təmin etməkdən ibarətdir. Risklərin idarəedilməsinin korporativ sisteminin qurulmasının əsas mərhələlərinə aid etmək olar:

- ✓ təşkilatın tipik risklər siyahısını (reyestrini), risklər xəritəsini (risklər matrisini), onların yenilənməsinin reqlamentləşdirilmiş müntəzəmliyini və qaydasını, risklər pasportunu və sənədlərini formalaşdırmaq;
- ✓ təşkilatın struktur bölmələri üçün risklərin idarəedilməsi üzrə metodoloji sənədləri işləyib hazırlamaq;
- ✓ risklərin idarəedilməsi prosesinin informasiya dəstəyi və monitorinq sistemini yaratmaq;
- ✓ risklərin idarəedilməsinin təşkilati infrastrukturunu yaratmaq;
- ✓ risklərin idarəedilməsi prosesində təşkilatın struktur bölmələrinin qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında reqlamentləşdirilmiş sənədləri formalaşdırmaq.

Daxili audit xidmətinin təşkilatın risk menecmentinə təsirinin əsas istiqamətlərinə aid etmək olar:

- azaldılması üzrə tədbirlərin qəbul edilməsi tələb olunan mövcud və yeni yaranan risklərin haqqında informasiyanı təqdim etmək,
- risklərin aşkar edilməsi və təhlili üzrə prosedurlar və onların ardıcılığının toplanmış təcrübəsini sistemləşdirmək və ötürmək,
- risklərin idarəedilməsi prosesinin informasiya dəstəyi və monitorinqinin formalaşdırılması üzrə tövsiyələr hazırlamaq. Belə məlumatlardan daxili audit yoxlamalarının planlaşdırılmasında istifadə edilir.
- risklərin idarəedilməsi proseduru həyata keçirərkən daxili audit xidməti ilə təşkilatın struktur bölmələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin qaydası haqqında reqlamentləşdirici sənədlərin layihəsinin işlənilib hazırlanmasında iştirak etmək.

Risk yönümlü daxili audit və daxili nəzarət standartlarını yaradarkən obyekt kimi əmlak və resurs deyil, əmlakın, səmərəliliyin, resursların itirilməsi riski çıxış edir. Risk yönümlü daxili nəzarət riskin idarəedilməsi metodologiyası ilə qarşılıqlı əlaqənin gücləndirilməsi vasitəsi ilə təsərrüfat subyektinin strateji məqsədlərinə nail olmağa kömək edir. Risklərin idarəedilməsi funksiyası menecmentin məsuliyyəti dairəsində yer alır. Daxili

audit risklərin idarəedilməsi sisteminin fəaliyyət səmərəliliyinin monitorinqi və qiymətləndirilməsini həyata keçirir. Bununla yanaşı o, kənar müşahidəçi deyildir. Təşkilatın korporativ idarəetmə sisteminə daxil olan risklərin idarəedilməsi sistemi operativ və strateji planda onun müntəzəm və davamlı fəaliyyət göstərməsinə, daxili və xarici risklərin qabacadan müəyyənləşdirilməsi hesabına inkişafın strateji programında nəzərdə tutulan məqsədli istiqamətlərə nail olmağa imkan verir. Bundan başqa göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə təsir etmək gücündə olan risklərin vaxtında aşkar edilməsi və aradan qaldırılması nəticəsində müştərilərin inamı və loyallığının yüksəldilməsinə nail olunur, həmçinin resursların səmərəli istifadə edilməsi əsasında risklərin idarəedilməsi nəticəsində əldə edilən əlavə mənfəəti maksimumlaşdırmaq imkanı qazanılır. Səmərəsiz prosedur və layihələrdən imtina edilməsi hesabına kapitalın təşkilat daxili bölgüsü və resursların prioritet istiqamətlərdə təkrar bölgüsü işlərinin səmərəsi artır.

Müasir mərhələdə həm iqtisadi, həm də sosial xarakterli iri maliyyə institutları büdcə transfertləri hesabına fəaliyyətini tənzimləyir. Maliyyə resurslarının məhdudluğu şəraitində büdcə transfertlərinin həcminin minimuma endirilməsi və maliyyə məsuliyyətinin artırılması hesabına sabitliyin təmin edilməsi prioritet məsələlərdən biridir. Bununla əlaqədar olaraq maliyyə resurslarının idarəedilməsi səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin axtarılıb tapılması zəruridir. Belə şəraitdə maliyyə axınlarının və ehtiyatlarının, “gəlir-risk” kriteriyası üzrə maliyyə aktivlərinin idarəedilməsi səmərəliliyinin yüksəldilməsinin real və zəruri vasitəsi risk yönümlü maliyyə monitorinqi və nəzarətinin formalaşdırılmasıdır. Büdcə idarələrində daxili auditin tətbiqi yalnız yönəldilən xərclərlə əldə edilən gəlirlərin ölçülməsini deyil, vəsaitlərdən səmərəli istifadənin fəal axtarışının və xərclər üzərində ciddi nəzarətin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu gün sübut edilmişdir ki, daxili dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin üç əsas ünsürdən daxili nəzarət, daxili audit və onların harmonizasiyasından ibarət olduğu əsaslandırılmış və sübut edilmişdir. Büdcə idarələrində daxili auditin həyata keçirilməsində məqsəd büdcə idarələrində maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini yüksəltməkdir. Büdcə təşkilatlarında daxili auditin təşkili və həyata keçirilməsinə, auditor hesabatlarının, nəticə və tövsiyələrin hazırlanmasına, auditin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinə vahid yanaşmanın müəyyənləşdirilməsi işlənilib hazırlanmış daxili audit standartlarına əsaslanmalıdır. Büdcə idarələrində daxili auditin təşkili üç mərhələdə həyata keçirilə bilər:

- daxili auditin planlaşdırılması,
- büdcə idarələrində daxili auditin həyata keçirilməsi prosesində nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi,
- daxili auditin nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi, aparılan yoxlamaların nəticələri üzrə tövsiyələrin yerinə yetirilməsinin gedişi üzərində nəzarət.

İllik planlaşdırmanın prinsiplərinə - audit obyektlərinin tam siyahısını formalaşdırması, audit obyektlərinin risk-amillli təhlili və risk-yönümlü planın formalaşdırılması aid etmək olar. Daxili auditin vəziyyətini qiymətləndirərəkən D.V.Kojuşko və D.V.Kalinkinin təklif etdiyi göstəriciləri müəyyən etmək məqsəduyğundur [7, səh. 36]. Deməli, birbaşa dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən büdcə təşkilatlarında mükəmməl daxili auditin təşkili büdcə vəsaitlərinin düzgün və səmərəli formalaşdırılması və istifadəsinə, onlardan səmərəsiz və nəticəsiz istifadəsinə, qanunsuz faktların yaranması təhlükəsinə qarşı operativ reaksiyaya, həmçinin idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsinə və təşkilata həvalə edilmiş vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesində qəbul edilən idarəetmə qərarlarının şəffaflığına imkan verir. Qeyd edilənlərə əsaslanaraq risk yönümlü daxili auditin məqsədlərini və vəzifələrini aşağıdakı kimi formalaşdırma bilərik. Qeyd etdiyimiz kimi daxili audit sisteminin fəaliyyət səmərəliliyinin yüksəldilməsinin mühüm istiqamətlərdən biri risklərin idarəedilməsi sisteminin tətbiqidir. Risklərin idarəedilməsi sistemi riskləri nəzərə almaqla təşkilatın

idarəedilməsi üzrə uzlaşdırılmış fəaliyyətdir. Bütçə idarələrində daxili auditin həyata keçirilməsi metodikasının prosedur aspektlərini aşkar etmək məqsədilə daxili auditin planlaşdırılması prosesinin mərhələli sxemini formalaşdırmaq zəruridir. Bu zaman aşağıdakı ünsürlərin nəzərə alınması məqsəduyğundur:

- ❖ daxili auditin planlaşdırılmasına hazırlıq mərhələsi (əhəmiyyətlik və risk səviyyəsinin qiymətləndirilməsi əsasında mühasibat uçotunun və daxili nəzarətin xüsusiyyətlərini tədqiq etmək),
- ❖ daxili auditin planlaşdırılması mərhələsi (auditin ümumi planını tərtib etmək, auditor yoxlamaları, planın yerinə yetirilməsinə nəzarət, yoxlama prosesində audit və plana düzəlişlər, dəyişikliklər proqramını işləyib hazırlamaq).

Maliyyə və uyğunluq auditinin tətbiqi sferası aşağıdakı fəaliyyət istiqamətlərini əhatə etməlidir:

- bütçə və maliyyə hesabatlarının qanuniliyi və etibarlılığı, mühasibat uçotunun aparılmasının düzgünlüyü üzrə təşkilatın fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi (maliyyə audit),
- qanunvericilik aktlarına, planlara, prosedurlara, aktivlərin mühafizəsinin vəziyyəti, dövlət əmlakının idarəedilməsi və informasiya məsələləri üzrə müqavilələrə riayət edilməsi üzrə təşkilatın fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi (uyğunluq audit).

Daxili auditin keyfiyyətinin daxili və xarici qiymətləndirmə kriteriyalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- ⇒ qənaətlilik və səmərəlilik. Material və maliyyə resurslarının müəyyən yaxud minimal həcmindən istifadə edərək ən yaxşı nəticələrə nail olmaq,
- ⇒ nəticəlilik. Fəaliyyətin planlaşdırılmış nəticələrinin faktiki nəticələrlə əlaqəsi və daxili auditin məqsədlərinə nail olma dərəcəsi,
- ⇒ qanunilik. Daxili audit bölməsinin fəaliyyətinin bütün aspektlərinin qanunvericiliyin tələblərinə uyğunluğu.

Nəticə

Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi ilə müşayiət olunan iqtisadi inkişaf bu prosesə nəzarətin dəyişdirilməsini, o cümlədən keyfiyyətə yeni maliyyə nəzarəti formalarından istifadə edilməsini tələb etmişdir. İqtisadiyyatın artımı, müəssisələrin inkişafı, rəqabətin güclənməsi və digər amillər daxili auditin alətlərindən biri olduğu korporativ idarəetmənin rolunun artmasına səbəb olur. Əgər bu yaxınlarda müəssisələrin mülkiyyətçiləri və menecerlərində onun biznesdə oynadığı rol dəqiq anlaşılmamışdısa, indi getdikcə daha çox müəssisə xüsusi daxili audit xidmətləri tərəfindən idarə olunur və anlayırlar ki, bu, müstəqil və obyektiv təminat və məsləhətlərin verilməsi sahəsində onlara son dərəcə zəruri olan fəaliyyətdir. Daxili auditin, həmçinin daxili nəzarət sisteminin əsas elementlərinin təhlili daxili audit effektiv və çoxfunksiyalı nəzarət vasitəsi kimi xarakterizə etməyə imkan verir ki, bu da bütün daxili nəzarət sisteminin səmərəliliyini və qəbul edilən idarəetmə qərarlarının optimallaşdırılmasını təmin etsin. Daxili audit daxili nəzarət sisteminin tərkib hissəsidir və deməli, bu sistemin məqsədli qurğularına adekvat olmalıdır. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, daxili nəzarət sisteminin məqsədi hər bir təsərrüfat subyektinin fəaliyyəti üçün zəruri olan müxtəlif (lazımı qaydada işlənmiş və təhlil edilmiş) daxili və xarici informasiya məlumatlarının idarə edilməsi prosesini təmin etməkdir. Müvafiq olaraq, inkişafın müasir mərhələsində daxili nəzarət sisteminin effektiv işləməsinə və optimal qərarların qəbul edilməsinə təmin etmək üçün idarəetmə sisteminin çoxfunksiyalı fəaliyyət kimi daxili auditin məqsədini hər hansı təsərrüfat fəaliyyətində şüurlu oriyentirlərdən istifadə kimi müəyyən etmək olar. Dövlət maliyyəsinin səmərəli, məsuliyyətli və şəffaf idarəedilməsi dayanıqlı iqtisadi artımın, əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsinin, sosial sferada iqtisadiyyatın

modernləşdirilməsinin, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının digər strateji məqsədlərinə nail olunmasının əsas şərtidir. Beləliklə, sosial-iqtisadi inkişafın müəyyənləşdirilən strateji məqsədləri və vəzifələri, bazar islahatlarının dərinləşməsi, qloballaşma prosesinin sürətlənməsi, maliyyə risklərinin artması dövlət maliyyəsinin idarəedilməsi sisteminin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçirilməsini zəruri edir.

Ədəbiyyat

1. Daxili audit: reallıqlar və perspektivlər / Beynəlxalq konfransın materialları/. - Bakı: "Nağıl Evi", 2012. -90 səh.
2. Нечипуренко, Л.С. Внутренний контроль рисков: Материалы VI Международной студенческой электронной научной конференции «Студенческий научный форум». [Текст] [Электронный ресурс] <http://www.scienceforum.ru/2014/346/2403>
3. Суглобов, А.Е. Роль международных стандартов в становлении российского аудита журнал Международный бухгалтерский учет. №4(64). 2014. стр. 3 – 7
4. Бурцев, В.В. Внутренний контроль: основные понятия и организация проведения, журнал Менеджмент в России и за рубежом. № 4. 2017. стр. 38 - 50.
5. Гишиев Р.Д. Внутренний аудит, как один из элементов системы внутреннего контроля коммерческого банка, журнал Аудит и финансовый анализ, №2, 2015, стр. 12-18
6. Волков, А.Г., Чернышева, Е.Н. Контроль и ревизия, М.: Изд. центр ЕАОИ, 2011. 224 с.
7. Кожушко Е. В. Оценка состояния внутреннего аудита бюджетного учреждения / О. В. Кожушко, Д. В. Калинин // Проблемы экономики. — 2014. - № 3. - стр. 234 -239.

Новруз Гасан оглы Гусейнов

Особенности организации внутреннего аудита в системе менеджмента

Резюме

Целью исследования является повышение внимания к усилению финансового контроля в аппарате государственного управления. Здесь же дается подробное объяснение основных форм и методов финансового контроля. Кроме того, были затронуты методы финансового контроля и некоторые идеи в этом направлении. Также в статье дается развернутое объяснение системы внутреннего аудита как основного кольца финансового контроля финансово-хозяйственной деятельности предприятия в целом.

Ключевые слова: *финансовый контроль, внутренний аудит, риск, система управления, финансовая система.*

Novruz Hasan Huseynov
Organizational characteristics of internal audit in management system

Summary

The purpose of the study is to increase the focus on strengthening financial control in public administration. At the same time, the main forms and methods of financial control are explained in detail. In addition, the methods of financial control and some ideas in this direction were touched upon. The article provides a detailed explanation of the internal audit system as a key link in the financial and economic activities of the enterprise as a whole.

Key words: *financial control, internal audit, risk, management system, financial system.*

Elmi redaktor: *i.f.d., dos.Y.Məmmədov.*

Daxil olub: *03.08.2021.*

Çapa qəbul olunub: *10.08.2021.*